

Őfelsége kállói végháza, 1570–1610

Hársfalvi Péter emlékének

Kálló végházának a története Szolnok elfoglalásával kezdődik. Mikor 1552-ben Khádim Ali budai és Kara Ahmed temesvári pasák egyesített seregei komolyabb ellenállás nélkül hatalmukba kerítették, Eger ellen vonultak, de a szolnokiak még az évben szalguldókat bocsátottak a Tiszántúlra. Rövidesen elfoglalták Szolnok biztosítására a közeli Balaszentmiklóst is, palánkkai vették körül, s a mezővárost ezután Törökszentmiklós néven nevezik.

Észak-Tiszántúl Szolnok felől teljesen nyitva állt a török előtt. Nagybajom, Zsáka kelet felé oldalt esett, a Tisza vonala előtt Kisvárdá és Ecsed vára csak észak felől őrködött, a szolnokiak még 1553-ban meg is hódoltatták a történeti Szabolcs vármegye túlnyomó részét. Az időpontot onnan tudhatjuk, hogy egy később felvett tanúvallomások jegyzőkönyve szerint a hódoltatást egyes vallomástevők Szolnok, mások Fülek elfoglalásával hozzák kapcsolatba. Füleket 1553-ban Hamza bég nevezetes csellel, egy etióp fogoly közreműködésével foglalta el. A hódoló terület északi határa nagyjából a Balsa, Buj, Kótaj, Pazony, Levelek, Vaja, Bogát vonal volt.¹ A hódolás, ahogy általában az irodalomban szerepel, tulajdonképpen olyan adózási rendszer lett volna, melynél a jobbágyszolgáltatások fele a magyar földesurat, fele pedig a törököt illette. Ezért szerepel egy faluban magyar bíró és török bíró. A drinápolyi béke előtt azonban ilyesmire nem gondolhatunk. És azt sem szabad gondolnunk, hogy az új urakat ellenállás nélkül fogadták. A két évvel későbbi, 1555-ből származó dikális összeírásban a majd minden szabolcsi faluban feljegyzett elpusztított, felgyújtott háznaknak, vagy egész falvaknak, mint Böszörmény is, említése jelzi,² hogy a Felső-Tisza vidékét is elérte a névtelen emberi tragédiáknak véget nem érő sorozata, a török hódoltság kora.

1562-ben a törökök a Tiszán hidat vertek,³ s attól kezdve János Zsigmond hadait is majdnem minden felső-magyarországi hadjáratba elkísérték. A 60-as évek harcai először Szatmárt és Bereget érintették, majd a hadak felvonulási útja lejjebb ereszkedett Kisvárdá—Ecsed vonalába. Ezek alkalmával 1562-ben, 1565-ben nagy pusztítást végeztek, de 1566-ban két alkalommal is pusztítottak a törökök. Pünkösdkor a szolnokiak Királytelket pusztították s rabolták el,⁴ míg ősszel a tatárok az erdélyieket kísérve. A kétszeres pusztítás mértékét egy ez évbéli dikális összeírás alapján hűen lehet érzékelni. Számos falut teljesen elpusztítottak Kisvárdá környékét sem kímélve, Kótaj, Rakamaz, a két Kálló például teljesen elpusztult.⁵

Két év múlva Drinápolyban Verancsics Antal mellett az egyik követként Tiefenbach Kristóf tárgyalt, ki felesége, Dóczy Fruzsina révén már előzőleg magyar nemességet kapott. Ahogy Istvánffy a tárgyalások menetéről beszámol, a követeknek meglepetést okozott, hogy míg a török birodalom más problémái miatt a megegyezés a lényeges kérdésekben könnyen létrejött, komoly akadályt jelentett a hódoló

terület, mert a törökök egy bizonyos Halil-jegyzék alapján ezek átengedését akarták, amivel jócskán megnőtt volna az uralmuk alatt álló terület, Szabolcs esetében Kisvárdra környékének a kivételével az egész vármegye nekik jutott volna. Verancsics és Tieffenbach ebbe nem egyezett bele, hivatkozván, hogy a vármegye ezt semmiképp nem fogadná el. Végeredményben azután kiegyeztek a *status quo*-ban, mely szerint amely falvak hódoltak, ezután is hódoljanak.⁶

A VÁR ÉPÍTÉSE

A törökök azonban a béke ellenére sem mondtak le arról a tervükről, hogy a Tisza vonaláig terjesszék ki az ellenőrzésük alatt álló területet, s mint az korábban Szolnok esetében is történt, az elpusztított Kálló közelében 1569—70 telén a hódoló falvak jobbágyaival nagy mennyiségű faanyagot hordattak össze, hogy a következő tavasszal ott várat építsenek. Bongars szerint, aki a vár építésének történetét elmeséli, Rúber János kassai főkapitány, Tieffenbach Kristóf Szatmár várának főkapitánya tudomást szerezve a dologról, még a télén elkezdte építeni a várat, s tavasszal a megjelent törököket Kállón már a megépült vár fogadta.⁷ Vitathatatlanul látszik, hogy a vár építésében a legfőbb érdem a drinápolyi követségből hazatérte után szatmári főkapitánynak kinevezett Tieffenbachot illeti, aki egyrészt közvetlen tapasztalatból ismerte meg a Porta szándékait, másrészt mint szatmári főkapitány közvetlenül is érintve volt a szomszédos Szabolcs védelmében. Az egyébként rendkívül bátor és vitéz kassai főkapitány, Rúber János, aki alól öt éve Kisarnál három lovat lőttek ki,⁸ azért szerepel, mint építtető, mert a kassai főkapitány egyúttal Felső-Magyarország főkapitánya, mint „a király képe” Tieffenbach felettese volt, az ő hozzájárulása nélkül ilyen békeszegés számba menő lépés nem eshetett volna meg. A szolnoki bég s budai pasa elégszer is követelte a későbbiek folyamán Kálló lerontását, de meg nem hallottá lehetett tenni, mivel mindegyik fél jól tudta, hogy a szolnoki törökök akartak először Kállón várat emelni.

A Kállay családnak Kállóért folytatott perének iratai a várépítésre vonatkozóan is tartalmaznak értékes adatokat.⁹ A tanúvallomásokat 1610-ben és 1636-ban vették fel idős emberektől, érthető, hogy egyes részletek változatai nem mindig egyeznek. Abban többen is megegyeznek, hogy az elpusztított mezőváros üresen állt. „Várépítéskor a régi város teljesen pusztá volt”, — vallja Székely Miklós. Egy másik 75 éves zsoldos félnemes szerint viszont „mikor a vár épült, üresedett ki a régi város”. Abban ugyanis, hogy az elpusztult mezőváros más helyen állt, mindenki egyetért, de arra vonatkozólag, hogy ez a „Debrecenhez hasonló” és „mint Bátor, olyan nagy” város hol állt, csak egy orosi jobbágys vall: „Míg Kálló népes volt, a váron túl fekvő”, vagyis a vallomástevő nézőpontjából délre. Ehhez még azt is hozzátehetjük, hogy a Kálló patak közelében dombosabb helyen.

A várat eredetileg a Pécsi erdő rétjén akarták építeni, de ez a hely nem tetszett Báthory Miklósnak, ő választotta ki a helyet, — mondja a 80 éves Tar János. A hasonló korú Major András élményszerűen számol be az építés megkezdéséről. Gyerekkorában a dudvában rejtőzött, míg apja megnézte, nem török-e a közelítő lovas csapat. Magyarok, németek voltak, köztük mágns urak. Ott, ahol a vár épült, nagyságos Báthory Miklós úr ásót véve a kezébe s Tar János szerint így szólt a többi úrhoz: „Kutya legyen, ki ezen a helyen várat építeni nem akar!” A vármegye főispánja után a többi úr is kezébe vette az ásót. Feltehetően ott voltak Rúber János, Tieffenbach Kristóf, az alispánok, Prépostváry Bálint, — akkor lovas hadnagy Szatmárban, a leendő új vár első kapitánya, — a vármegye tisztviselői ástak egy-két ásó-

nyomot, míg a környék félnemesei, kereskedői, jobbágysai s a szatmári katonák át nem vették a folyamatos munkát.

A kijelölt térségen két épületet említenek a tanúvallomások. Major János „na-
gyon jól emlékszik, ahol egykor egy kápolna volt, hogy azt most benn a kállói vár-
ban fegyvertárnak használják”. „Ahol most a vár van, ott a Kállay urak háza volt”,
— vallja Szendi György, Kállay Miklós 88 éves jobbágysa. Egy napkori jobbágy pon-
tosítja is, hogy „a vár helyén Kállay Ferenc háza volt”. Természetesen ekkor ez is
felégetve, romosan. Ki tervezte a vízzel körülvett, nagyjából négyzetes alaprajzú erő-
döt sarkain egy-egy ó-olasz bástyával? — csak gyanítani lehet, hogy Ottavio Bal-
digara lehetett, ez időben Tokajban is járt. Nincs írásbeli nyoma, de Báthory Mik-
lós s a vármegye is ide rendelhette a környék jobbágysait, de alighanem szívesen
dolgozott mindenki. Az említett vallomástevék szavaiból mintha büszkeség csendül-
ne ki, hogy pl. agilis létére fát hordott az építéshez, vagy abból a megjegyzésből,
hogy „földművesek, kereskedők, mesterek” mind építették. Mint ahogy Lukácsy Gá-
bor észrevette, hogy a fegyvertár egy XI. századi félköríves szentélyű körtemplom-
ból alakult, gyanakodhatunk arra is, hogy Kállay Ferenc udvarházának a marad-
ványait is felhasználhatták a kapitány tornácos házának az építésekor és esetleg
egyéb melléképületek szoba jöhetnének. A legnagyobb és legsürgősebb munkát min-
denesetre az árok kiásása, a sáncok földmunkája, a sövényfonatok elkészítése s az
egész erődnek cölöpsorral övezése jelentette, ezeknek el kellett készülniök, mire a
törökök megjelentek.

Az építkezés folyamán természetesen őrizni kellett a vidéket. A katonák Pré-
postváry Bálinttal főleg Szatmár várából jöttek, de biztosan küldött Báthory Miklós
is Ecsedről, — a Báthoryak ugyanis gyakran kíségtették a vármegyét, — s feltehe-
tően jöttek a tokaji s ónodi várból, hogy vigyázzák a törököt.

A kállói vár építésének időpontja körül vannak némi bizonytalanságok. Az
1569 évi országgyűlési törvények még nem tudnak Kállóról, 1574-ben pedig az 5.
tc. 1. §. úgy említi, hogy „a kállói várkastély... csak a minapában épült”. Egy má-
sik, évszámok tekintetében jól értesült forrás, a török „Madzsar Tarihi” szerint:
„1570-ben Madzsarisztánban megkezdtek a Kálló nevű vár építését”.¹¹ Az 1777-es
Kolozsvári Kalendárium is emellett az év mellett adja le a voksot.¹² A két forrás
független egymástól. Ezzel szemben a már említett Jacques Bongars, ki 1585-ben Isz-
tambulba menet megszállt Kállóban, úgy tudja, hogy a vár 14 évvel azelőtt épült,
vagyis 1571-ben.¹³ Az 1626-os Lőcsei Kalendárium ismét más évet közöl: „1573 Kallo
vara eppitették”.¹⁴ Végeredményben az adatok mérlegelése után legelfogadhatóbb az
1570-ik év, mint a hevenyészett vár építési dátuma. Hangsúlyozni kell azonban, hogy
a vár építése még évekig elhúzódott s a későbbiekben is a faanyag korhadása miatt
állandó javításra szorult.

A tudományos élet vérkeringésébe azonban bekerültek más téves adatok is, és
olykor ezek zavart okoznak. Ilyen például Báthory Miklósnak a Tudományos Gyűj-
temény 1830. XII. számában közölt levele. Az 1565. június 19-én keltezett levél Ka-
py Andrásnak, öfelsége kállói kapitányának van címezve s arról van benne szó,
hogy a kállói kapitány az ország végzései ellenére a jobbágyokat elszakasztja Ecsed-
től és Kállóban dolgoztatja őket. Elég egy szempillantást vetni a Törvénytárba, ott
meglátni, hogy 1574-ben rendelték Szabolcs vármegye két járását az ecsedi várhoz.
Továbbá: Kapy András a vármegyei iratok szerint éppen 1575-ben volt kállói kapi-
tány. Nyilvánvaló, hogy téves datálásról van szó. Végül nem döntő érv ugyan, de
nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy Báthory Miklós 1565-ben még nem
volt Szabolcs vármegye főispánja, — Báthory András csak 1566-ban halt meg —
nem volt joga a kállói kapitánnyal szemben tulajdonképpen még panaszkodnia sem.

Egy másik zavart keltő körülmény Lukinich Imre egy tanulmányára megy vissza, melyet a Kelet-Magyarország hasábjain Balogh László melegeztet fel.¹⁵ Eszerint a szalkai és kállói várak már 1559-ben megletek volna. Szalka várát és Kállót Izabella is lerombolta volna. Nem világos ugyan, mi módon, hiszen az erdélyi párton lévő Melith György birtoka volt!¹⁶ Inkább úgy látszik, hogy Izabella valami diplomáciai pókert játszott, Kisvárdra várát akarta semlegesíteni Szalkán és Kállón lévő udvarházak megsemmisítésének ígéretével. János Zsigmond — helyesebben Melith György és a Kállayak — ezért a következő évben megerősítették volna Szalkát is, Kállót is, mire válaszul 1561-ben Zay Ferenc kassai főkapitány Szalkát lerombolta, de az erős kállói várral ágyúk nélkül állítólag nem boldogult, ami későbbi belemelegedés lehet. Szalkát 1561-ben valóban lerombolta Balassy Menyhárt, ahogy a Verencsics-féle Memoria rerum írja: „Balassy Menyhárt az Ferdinándos császár... hívására jöve. Szalka kastélyát megvívé, elhányatá. Vele vót Zay Ferenc is kassai kapitán, Báthory Miklós.”¹⁷ Az idézet részben a „kastély” szóra fel kell figyelni. Ebben a korban leggyakoribb jelentése palánkkal körülvett épület, vagy akár mezőváros. — Hogy így van onnan is kitűnik, hogy az idézett tanulmányban Lukinich még Micskén és Rakamazon is említ várakat.¹⁸ Balassy Menyhárt tehát elpusztította a másik párton lévő Melith György palánkkal megerősített udvarházát. Hogy Szalka esetében erről van szó, van más tanúnk is. „Augusztus 17-én Dobos és Szalka nevű falvakat érintettük, melyek mellett kastélyok emelkednek, ezekben laknak a falvak földesurai, magyar nemesek, akik — akárcsak a francia nemesek — szívesebben élnek vidéki házaikban, semmint a városokban” — írja 1574-ben Pierre Lescaopier.¹⁹ Nagydobos mellett szintén állt egy udvarház, az úgynevezett „Kakativár”. Várról tehát szó sincs, mint ahogy Kállóval kapcsolatban az említett vallomástevők is csak a Kállayak házaról beszéltek. Hogy egyes épületeket a vár építésekor felhasználtak, attól az egykori palánkkal körülvett kúria még nem lett vár, nem szabad s nem lehet a Kállayak udvarházát a vár előzményeként értelmezni.

PRÉPOSTVÁRY BÁLINT

A vár építésének legnagyobb terhe a 30 éves új kapitány vállára nehezedett, Illés János is így tudja,²⁰ de adatok híján ezt inkább elképzelni lehet, mint alátámasztani. A későbbi, főrenddé váló kinevezését tartalmazó okirat megemlíti Kálló várának építése körüli érdemeit, de hogy ez tulajdonképpen miből állt, csak találgatásokra vagyunk utalva, kivéve azt a tényt, hogy a vár fokozatosan épülve a céljának megfelelt. A kapitány érdemei közé kell sorolnunk az újonc jobbágykatonák kiképzését is. Öt évvel későbbi időről beszélve Bethlen Farkas úgy említi Prépostváry Bálintot, mikor Bekes Gáspárhoz csatlakozott, mint „aki jól képzett katonáival kiváló díszéül és gyarapodásul szolgált seregének”.²¹ Szamosközy hasonlóan vélekedett.²²

Ezekből az első évekből nagyon kevés adatunk van a kállóiak fegyvertényeiről. A fegyverneki vásár megütése nem sikerült, de Musztafa budai pasa 1574-ből származó panaszai egyértelműek: „Kállóból, hol csupa zshiványok laknak, sok csapás éri a törököt.”²³ Prépostváry egy 1575. január 13-án keltezett levelében a böszörményi harcról értesíti Miksa főherceget. „Legutóbb négyszer annyi törököt szétverték a mieink, mint Kálló őrsége. De a támadó a török volt. Az igaz, hogy Farkas Márton nem Kállón szolgál. A szolnoki bég kijött hadával, de 100 kállói lovas és 40 hajdú megakadályozta gonosz tervét. Mikor a törökök Böszörményre támadtak, sok embert összefogtak és a szákmánnyal igyekeztek haza, a mieink szétverték őket. Isten úgy

akarta, hogy sem zászlót, sem foglyot nem szereztek. Isten akarata történt. Ebben az ütközetben Zsidy János kállai kapitány, e páratlan vitéz vezér derekasan harcolva hat más katonával ottveszett.”²⁴ Nyilván ezzel a vállalkozással kapcsolatos Musztafa budai pasának egy másik február 5-i keltezésű Miksa főherceghez írt levelének egy részlete: „Nagykálló felől is parancsolat jött, hogy tefölségedet intsük levelünk által, hogy lerontassa.”²⁵

„Két-háromszáz falut sikerült a töröktől visszahódítanom,” — írja egy levelében a kállói kapitány. Más szavakkal: a vár megépítésével jó pár száz közép-szabolcsi falut ki tudott szakítani a töröknek hódoló területből. S ekkor még nem is említette annak a török tervnek a megghiúsítását, hogy uralmát a Tisza vonaláig kiterjessze. Prépostváry nagy érdeme még, hogy a katonáinak földet szerzett, amivel ha nem is minden gondtól, de soktól megszabadult.

Prépostváry nagy műve Szabolcsban ezzel elkészült, de a műnek volt egy másik nagy kihatása is: Kálló újjátelepült, nem a régi helyén, hanem a vár tövében úgy, hogy egy bástyáját s a várkaput a település körülvette. Valamikor aztán a település is kettős palánkot kapott s a neve jóideig Újkálló.

Prépostváry Bálint továbbiakban először Kassára került; mint Rúber János kassai főkapitány helyettese vívta meg nevezetes vadnai csatáját 1577-ben. 1579-ben Polock alatt harcolt 207 lovasával a minapi ellenség, Báthory István lengyel király oldalán.²⁶ Báthory halála után Miksa főherceg seregében találjuk, ismét Lengyelországban, de csapataival elég későn érkezett meg. Biczinben a főherceggel ő is fogságba esett²⁷ 1589-ben báróságot kap és 1591–96 közt Eger főkapitánya.²⁸ Közben 1592-ben Szikszónál a törökkel szemben vesztes csatában alul marad, Segnyey Miklós, Balázs Deák István is fogságba kerül. Egyre többet betegeskedik, a köszvény kínozza. Csengeri házában is egyre többet tartózkodik, míg 1597. december 23-án 50 éves korában Csengeren elhunyt. Krasznabélteken (Beltiuc) temették el. A vitéz katonára, körültekintő hadvezérre s a Károlyi levéltárban közölt levelei tanúsága szerint nemes gondolkodású ember, sirját a Wesselényi-összeesküvés utáni időkben egy Horváth János nevű bujdosó talpas kirabolta. Ma már a felesége, Csáky Anna által emelt sírt is hiába keressük, feliratát azonban Szirmay Antal megőrizte:

„Ha a nemzet hada támadván, őt kérte,
Ez jószerencsével fogott fegyvert érte.
Ha békesség vala, annak folyásával
Az egész közösség élt szolgálatával.
Kálló, Kassa, Eger ennek bizonyága,
Melyeket vezérlett éles okossága.” ...²⁹

KAPY ANDRÁS

Szamosközy azt írja a Töredékekben, hogy Csapy Kristóf követte a kállói kapitányságban³⁰ ez az állítása azonban csak általánosságban állja meg a helyét, mivel Kapy András és Serjényi Mihály még Csapy Kristóf előtt egy ideig itt kapitánykodtak.

A Szabolcs vármegyei iratokban csak egy alkalommal szerepel, a Prothocollumok IV. kötetében, ahol csak annyi áll róla, hogy őfelsége Újkállóban lévő várának és őrségének kapitányának beiktatták.³¹ Ennek a Kisvárdán tartott közgyűlésnek az időpontja Laetare vasárnap utáni szombat, vagyis Kapy András az év márciusának elején léphetett tisztebe. Ez ugyanakkor azt is jelenti, hogy Prépostváry Bálint már

el volt foglalva a Bekes Gábor számára való toborozással. Ebben a seregben a Felső-Tisza vidékének legjobb katonái vettek részt, Kapy András úgy látszik, idegen volta miatt került Kállóba. Sáros vármegye alispánjának és Sulyok Katának volt a fia, névadó váruk elragadó fekvésű romja Eperjestől nem messze északkeletre őrzi a Bártfára vezető út bejáratát, Szabolcsban a családnak birtoka nem volt, de volt Szatmárban. Kerecsényi László alatt 1566-ban Gyulát védte, mint lovashadnagy, s Bethlen Farkassal azok közé tartozott, kik elleneztek a megadást.³² Egyetlen kállói működése Báthory Miklósnak a már említett, rosszul datált leveléből ismeretes, mely szerint az 1574-ben Ecsedhez rendelt két járás jobbágyságait törvénytelenül és erőszakkal a kállói vár megerősítéséhez vette igénybe. Ez igaz is volt, csakhogy a Kállóra rendelt ún. ingyen munkákat Beregből és Ungból jövő jobbágyságoknak kellett volna ellátniuk, ami teljesen irreális követelmény volt. Ezt nyilván látta Kapy is, mikor ujjat húzott az országbíró főispánnal.

Nem is volt sokáig maradása Kállóban. 1581-ben Sulyok Istvánnal Csenger határában Prépostvárt orvul megtámadják, de eredménytelenül. Erdélybe távozik, hasonló nevű fia Kolozs vármegye főispánja, Erdélyben nagy szerepet játszik. Az ő unokája az a híres-hírhedt Kapy György, kiről Cserey Mihály mesél.

SERJÉNYI MIHÁLY

1576-ban egy évre Kapy András érkezése után ugyancsak nagybőjtben „Újkállóba” már új kapitány érkezéséről értesül a megyei közgyűlés.³³ Prépostvárt ut. a sikertelen hadjárat után Rúber János főkapitány maga mellé vette Kassára magyar mezei kapitánynak. Az új kállói kapitánynak, kisserjényi Serjényi Mihálynak a portréja sajátos jelleget képvisel Kálló kapitányainak gazdag arcképcsarnokában. Apját Serjényi Miklóst Istvánffy is említi mikor 1566-ban, Gyula feladása után menekülés közben az éjszaka sötétjében Zichy Györggyel találkozva, megsebesítették egymást.³⁴ Felesége Bajomy Zsófia révén igen gazdag, az övé Boldogkő, — akkor Bodókő — és Bajom vára, rengeteg kincse, köztük a gyulafehérvári székesegyház kincsei, melyeket Bodó Ferenc Gosztonyi János erdélyi püspök meggyilkolásakor rabolt, másrészt azonban a mesésen gazdag Bajomy Benedek-féle bihari és dél-szabolcsi „birodalom”-ból a török keveset hagyott meg. Mint katonáról az egiieknek nem volt jó véleményük. Volt egy nagy hibája, 1551-ben, vagyis 25 évvel kállói kinevezése előtt, mikor a király hadnagynak akarta Egerbe Dobóhoz kinevezni, Szárkándy Pál és Székely Miklós úgy jellemezte, hogy semmi katonai erény nincs benne. „Egerben hadban jártas, harconforgott és tudós vitét kell s nem olyan, mint Kisserényi, aki szülőházban nevelkedett. A hadi ismereteket csak a végházakban s a fourak kastélyaiban lehet megszerezni.”³⁵ Serjényi Mihály ekkor 20 éves volt. Egyébként Zoltay István került ekkor a helyére. Jellemző az is, mit Istvánffy beszél el róla. Hatvan visszafoglalásakor felajánlották neki a főkapitányságot, de nemcsak hogy maga nem fogadta el gyávaságból, hanem még másokat is lebeszélt róla.³⁶ Egyetlen alkalom, mikor komolyan szerepelt, az 1588. évi szikszói harc volt, melyben Balázsdeák István, Rákóczy Zsigmond, Homonnay István után az ő nevét is meg szokták említeni.

Mikor 1591-ben végrendelkezik, megértjük — már 60 éves, ritka szép kor ez időben, — hogy keserű szavakban mintegy a végrendeletének önti ki panaszait: 41 esztendeje katona, 19 évesen kezdte el a hadi mesterséget, 9 évig volt Egerben lovashadnagy, két királyt szolgált hűségesen és „Ófelségek nekem ez ideig soha csak egy jobbágyot sem adtak, kin az én életemben lelkem mind fájt, mert jámborul szolgáltam vérem hullásával, rabsággal.” De kultúrtörténeti szempontból nem lenne

érdektelen tudni, hogyan jutottak birtokába s hová lettek azok a „kelyhek, munst-ranciák, misemondó tányérok, amporák, többi szent egyházhoz való ezüst marha” melyeket a gazdaasszonyára hagyott öröklül.³⁷

1596-ban báróságot kapott s 1599-ben még élt.

Kállói szereplése is mintha jelképe lenne egyéniségének. 1576-ban a szomszéd végbeliek Kállón gyülekeztek, hogy megüssék a törökszentmiklósi vásárt. A hír kiszivárgott s a szolnoki törökök már várták őket, kisebb csatározás után vissza is vonultak.

1578-ban még Kállón van, — itteni tartózkodásának egyébként egyelőre ez az utolsó nyoma, — Kassára írt leveléből a vár helyzete gazdasági szempontból világosodik meg. „Im kijöttem velök, mert azt gondoljuk vala, hogy az török az debreceni sokadalomra mostan kijő. Most is azt várjuk és arra vigyázunk az mi kevesen vagyunk. Így mégis inkább elnyomorognak. Mert higye el Nagyságod, nemhogy az kállói főlegényeknek volna élésük, de én magamnak sincsen, mert mióta Kállóban lakom, semmit személyemre, sem asztalpénzre, sem trombitákra, dobra, zászlóra semmit sem adtanak. Az mit jószágomból kaphatok, avval élek és avval tengek az vitézők között egy napról másra... Az Istenért kérem Nagyságodat, viseljen gondot Kállóra, mert magyar nélkül nem különb, mintha pusztá volna Kálló. Az Isten előtt is nem egyéb az oka ennek, hanem az fejedelem az, ki nem fizet meg.”³⁸

CSAPY KRISTÓF

A családja, mint a Bocskayaké is, a legendás Mic bántól származtatta magát, Bethlen Farkas szerint is „előkelő, nagynevű család” volt. Nagypapjának, Csapy Györgynek második felesége Dobó Kata; apja eszenyi Csapy Farkas s anyja Kis-kállay Vitéz Jánosnak Klára nevű lánya; első felesége Bocskay Anna, második felesége pedig Telegdy Bora a somlyai Báthory István elől menekült Telegdy Mihály lánya. (Egyébként a fejedelem anyja is Telegdy-lány volt.) Csapy Kristóf így az utolsó Várdayakkal s Szakolyi Miklóssal is közeli rokonságba került, de rokona volt az egész Felső-Tisza vidék, sógora volt Deregnyei Pál szatmári lovaskapitány, továbbá unokanővéreit Melith István és Szatmár későbbi főkapitánya, Melith Pál és Ibrányi Ferenc vette feleségül. Ezek után nem lehet meglepő, hogy részt vett a Bekes Gáspár hadjáratában 1575-ben.

Egy eskütétellel kapcsolatban azt lehet következtetni, hogy 1552-ben született.³⁹

Nem tudjuk, mikor lett a kállói végház kapitánya, mint kapitánynak legelső említése bizonytalan forrás szerint 1583-ból származik.⁴⁰ Legalább 11 évig állt a vár élén, hadi tetteiről még sincs semmi értesülésünk. Istvánffy még 1575-ben sem említi, Szamosközy is alig. Tudjuk, hogy a kállóiak részt vettek 1585-ben a turai vásár megütésén, azt említik, hogy 440 forint volt a kőtyavetyén az egy főre jutó összeg, — egy kapitány 5 és fél évi fizetése — de a kállói kapitány nevét sehol sem nevezzik meg. Miksa főherceg 1586-ban, mikor sereget gyűjtött, hogy megszerezze a lengyel trónt, Prépostváry Bálinthoz írt levelében Csapy Kristófit is hivatja, de nem tudni, hogy elment-e. Feltűnő az is, hogy 1593-ban a hosszú háború elején sem történik róla sehol, senki által említés. Ez esetben talán indokolt volt, hogy Kállóban maradjon, ugyanis Szinán pasa megparancsolta Báthory Zsigmondnak, hogy az erdélyi sereggel és a temesvári pasával vegye magához Ecsed várát s foglalja el Kállót.⁴⁰ Ecsed bevehetetlennek számított, Báthory István az ecsediekkel eltávozhatót Fülek alá, Kálló esetében azonban a példa követése nem lehetett ajánlatos.

Mindent összegezve úgy látszik, Bethlen Farkas véleménye, „előkelő, nagynevű

család tagja"⁴¹ egyúttal értéktétel is, bizonyos ki nem mondott mellézköngével.

Jacques Bongars Csapy kapitánysága alatt 1585-ben járt Kállóban. A következőképpen látta a várat: „Kálló mocsaras vidéken lévén, három bástyával ellátott kis vár. Tüzérségben és egyéb hadi kellékekben nincs hiány. A törökök közeledtére el-sűtik az ágyúkat, hogy a falusi lakosságot értesítsék, mire ezek az erősségekbe, vagy távolabbi vidékre menekülnek értékesebb holmijukkal. Helyőrség 200 német. Ezen-kívül szép számmal vannak huszárok és szabadhajdúk is.”⁴²

A francia utazót és kíséretét, a szöveg tartalma utal rá, nem engedték be még a város palánkján belül. Ha ugyanis bement volna, látnia kellett volna a belül fekvő negyedik bástyát is. Nem tudhatta azt sem, hogy fele arányban magyar katonaság is volt a várban. Számunkra mindebből az a legfontosabb tanulság, hogy a városnak már ekkor megvolt a szerény védelmi rendszere, illetve egy lépéssel visszább követ-keztetve, az új Kálló már benépesült. Lehetséges ugyan, hogy mindez korábban meg-történt, de egyelőre nem tudjuk megfogni.

A fenti szabadhajdú kifejezés használata nem helytálló, mert ha már itt laktak a vár tövében, nem voltak szabadok. Egy későbbi adatból tudjuk, hogy az úgyneve-zett „első sorompónál” egy utcában csak rác hajdúk laktak. Csapynak Pazonyban egy Rácz nevű katonáját is megölték.⁴³ Nyilvánvalóan az ő feladatuk volt a város déli kapujának az őrzése. Lehet, hogy Bongars őket nézte szabad hajdúknak.

A már egyszer említett XVI. század elején a két alkalommal is felvett tanúval-lomásokból, melyben a Kállay család birtokigényével kapcsolatban tanúskodtak, né-mileg bepillantást kaphatunk a vár alatt megtelepedett helység életébe, ahogy Csapy Kristóf idejében folyt még azelőtt, hogy Káthay Mihály a Kállayakat Kállóból el-kergette volna. Nagy általánosságban — úgy látszik — az új Kállóban úgy ment minden, mint azelőtt a tatároktól elpusztított régi Kállóban. A város megmaradt régi szokás szerint való szabadságában, vagyis kiváltságaival, mint pl. csapláltak is. A Kállayak benn házat, pincét építettek s csapláltak és a piac is az övék volt. Tiszt-tartóik benn laktak a városban s jobbágyok is laktak benn. Olykor még a más jobbágyt is elhajtották munkára. A kiskállaiakkal Kállay Miklós hidat csináltatott és sóvámot szedett rajta, ahogy az elhagyott régi Kállóban is volt hídvám.

Volt azonban egy nagy különbség is, a katonáknak kiengedbe adtak földeket. Sajnos, ezen a ponton nem mond többet a vallomástevő, jó lenne tudni, milyen ka-tonák kaptak földet és hányan. Csak feltevés, hogy hajdúkról van szó. A mintegy 400 embernek élelemmel való ellátása, még ha meg is fizettek érte, nem kis gondot jelentett. Csorba Csaba közöl ugyan egy adatot, hogy 1575-ben négy falut a tokaji vártól a kállói várhoz csatoltak,⁴⁴ azonban az adat értéke kérdéses, a forrásokban nincs nyoma.

1585-ben a Tiszán innen rendkívüli volt a szárazság s ebből kegyetlen éhínség támadt. Szamosközy ennek okait kutatva a feudális társadalom nagyobb mélységei-be tud szondázni, mint azt nekünk a vármegye iratai lehetővé teszik. „Magyarország népei közt az országra nézve az a káros, régóta elterjedt szokás rögződött meg, hogy a jobbágyok megelégedve a szántóföldek évi hozamával, alig tartalékolnak valamit a következő évre bizton bizván a föld termékenységében, mert az őket élelem és a szokott termés tekintetében nem szokta cserben hagyni. Ezért mikor a tavaszi ve-tés még alig zsendül ki, az előző évben begyűjtött termést vagy a prófuntmesterek-nek adják el alacsony áron, vagy más célra fordítva vaktában eltékozzák. Emiatt megtörténik, hogy ha a várt vetés becsapja őket, vagy akár jégverés, akár szárazság, akár más csapások miatt a zsendülő vetés elpusztul, tüstént szörnyű gabonafélség sújtja a parasztokat... És az is méltánytalan dolog, de a szokás szentesítette, hogy a nemesség, mely a népen uralkodik és a saját javait nem ritkán elpocsékolja, hogy

a bőség megszokása ellen gyógyszer legyen, a nyomorult nép gabonáját elprédálja, mintha fegyveren szerzett rabszolgáik volnának.”⁴⁶

Az idézett két jelenség szorosan összefügg. A jobbágyok azért adták el áron alul idő előtt a gabonájukat, hogy megelőzzék földesuraikat, mert ha nem teszik, elveszik tőlük. Az elvett gabonát a nemesek vagy saját jobbágyaiknak adták el, vagy kalmároknak, akik ellenőrzés híján annál jobban felverték az árakat, minél nagyobb volt az inség.

Az éhínség okául Szamosközy egy harmadik okot is felemlít: „Ehhez járult még, hogy a katonaság ragadozásai nem kevésbé merítette ki a nyomorult nép élelmét, mikor csapatonként a falvakra szétoszolva a keresztény uralom alatt lévő Magyarországon a parasztokat nemcsak kifosztották, hanem szinte megnyúzták.”

Három évig éreztette hatását az 1585-ös évi szárazság.

A vármegyei iratok idevonatkozó adatai a katonaság Szamosközy által említett ellátatlanságával kapcsolatosak. Első ízben a fenti előzmények után 1588-ban történik erről említés a katonaság részéről, ez az első szabolcsi gravámen. Mégis a fentiek értelmében, hogy ez olyan súlyos lett, nemcsak abban a közhelyben kell keresni, hogy minden baj oka a katonák sokat emlegetett krónikus fizetlensége volt, hanem egyéb tényezőkben is.

Csapy Kristóf 1588-ban Luca nap táján Ramocsaházy István és Záthy Gáspár hadnagyok által értesíti Szabolcs vármegyét, hogy „a kállói katonákat a falvakra küldi ki, ha a főkapitány úr nem fog fizetést küldeni.”⁴⁵ A vármegye késik a válaszzal, csak a következő 1589-es év február elején válaszol.⁴⁶ Ez alkalommal azonban nem az időt húzza, hanem követeket küld Kassára, ahonnan olyan utasításokat hoznak, hogy írják össze korábban a katonáktól elszenvedett sérelmeiket. A megye össze is gyűjti a panaszokat egybekötve egy dikális összeírással, melyből — bár nem tekinthető teljesen megbízhatónak, — mivel nem a helyszínen, hanem a csoportosan összehívott falubírák bevallása alapján készültek, mégis siralmas kép tárul elénk: a falvak túlnyomó többségében alig akad egy-két jobbágy, akit a vármegye meg tud adóztatni éppen a hadak az 1588 évi „dúlságai” és „hallhatatlanságai” miatt „úgyannyira, — amint a vencsellőiek mondják, — hogy élehetlenek vagyunk miattok.” A dobiak (a kiscsútiak és szentmihályiak) egyenesen azt vallják: „Mi a sok kóballók miatt pusztulunk el, nem az török miatt.” Hozzá kell érteni, hogy ezeknek a lapoknak a margójára van bejegyezve Simáról: „Az törökök rablítottak el és vittek el vala embert, lyán gyermekeket két százat, még többet.”⁴⁷

Ez az írás Szabolcs vármegyének az első gravámen jegyzéke s ez érthetővé teszi, hogy a panaszok eme özöne miért olyan ömlesztett, formátlan adathalmaz, amelyben nem könnyű eligazodni.

Egy-két dolog mindjárt a panaszok olvasásának elején feltűnik. Nemcsak a kállói katonák voltak fizetetlenek, az összes közeli várak őrsége hasonló helyzetben volt, Szatmár, Tokaj, Kisvárd, de még Ecsed és Bajon (Biharnagybajom) is, egyszerűen nem volt mit enniük. Továbbá csaknem kizárólag élelmiszert vesznek és visznek el. Leginkább gabonát és lisztet, hiszen akkor a kenyér volt a fő táplálék, olykor szalonnát, sajtot, gomolyát és a lovaknak abrakot: gabonát, szénát. És mindezek elszállítására lovat, szekeret, melyek nem mindig jöttek vissza. Feltűnő az is, hogy a katonák ki voltak éhezve meleg ételre. Ahová megérkeztek, sokszor azzal kezdték, hogy levertek egy malacot, juhot, ludat, majd bort hozattak „pénz nélkül” s esetleg bottal kényszerítik a gazdát, hogy igyon. A kállóiak esetében szó van arról is, hogy pl. az apagyiak „szüntelen, minden héten fát hordanak”. Ez lehetne tűzifa is, de mivel pallérokat is emlegetnek, inkább épületfára kell gondolni.

A katonák rászálltak nemesek házaira is, de hogy is lehetett megkülönböztetni egy egytelkes nemből az egytelkes jobbágytól? Különös az is, hogy nem kivételek Prépustváry Bálint, vagy Serjényi Mihály jobbágyságai sem. Természetes, őket nem a kállói katonák fosztották ki.

Mint hogy a panaszok áradata először szabadult el, valami időtlen lebegés uralkodik rajtuk. Évszámot visszamenőleg csak kettőt említenek, az 1585-öt és 1587-et, a rég. kállói kapitányok szolgálának az említése is arra mutat, hogy a katonák kilengései nem voltak újkeletűek. Olykor még az is kisejlik, hogy valamikor régebben megfizették az elvitt élelmet s ha egy háznál megszálltak, ott a „gazdájuk” lakott, kinél az előző télen vagy a lovak tavaszi füveltetésekor is meghúzták magukat.

Mikor ezeknek a sérelmeknek az összeírása elkészült, — hogy a vármegye időt nyerjen, a falvak bíráit csoportokban hívták egy-egy kijelölt helyre, mint ez kivethető bizonyos formulák ismétlődéséből, — a vármegye 1589 elején megadja a választ Csapy Kristófnak: „A főkapitány úr követelésével kapcsolatban határozatotott, hogy Szabolcs vármegye a lovasokat és gyalogosokat nem tudja eltartani a katonák végtelen elnyomásai és végtelen fosztogatásai miatt, sőt az ország közös törvényeivel ellentétes rendeletek értelmében nem cselekedhet.”⁴⁸

Mi lett a dolgok további kimenetele? — nem tudjuk. Egy dolog azonban feltűnik, valószínűnek látszik, hogy összefügg az itt elmondottakkal. Pár hét után a vármegye arra a „következtetésre jutott”, hogy a kállói várhoz tartozó szárazmalom felépítésére nemzeti Nagyváti Ferenc úr kezeihez 160 forintot fizet azzal a feltétellel, hogy öfelsége kamarája tartozik a fennemlített malmot felépíteni és beindítani; a lovak számára való szénáról a micskei vagy más közeli hely jobbágyságai kellő időben gondoskodnak. Egy utolsó mondat pedig kimondja, hogy Pünkösd után a jobbágyok ne legyenek kötelezve az őrlésre.⁴⁹ A szöveg homályban maradt utalásai ellenére a vármegye szándéka a malomépítéssel kapcsolatban világos: távol akarta tartani a katonákat a malmoktól, a kállói katonák is szerettek készre menni. Ha tekintetbe vesszük, hogy még Rákóczy Lajos kapitánysága idejében is elviszik a katonák malmoktól a szegénység lisztjét, akkor a vármegye ötlete nem látszik, hogy kelendő eredményre vezetett volna.

1594 őszén a tatárok nagy pusztítások közepette Ecsed és Kálló alatt vonultak Mezőtúrra, csekély veszteséggel vészelté át ezt a vihart Kálló és a kállaiak. 1593 decemberében, 20-a felé Csapy Kristóffal felbukott a ló: „az úr adta ló esett volt” (vagyis az a ló, amelyet ecsedi Báthory Istvántól kapott), és súlyosan megsérült.⁵⁰ Ettől kezdve nincs róla több értesülésünk. Mintha a baleset végzetes lett volna számára.

Özvegye, Telegdy Bora Rákóczy Zsigmondhoz ment feleségül, s az egykori kállai kapitányné a Rákóczy-árvák nevelő anyja lett. Ebbe a házasságba ő is vitt egy kislányt, Csapy Zsuzsannát, ki volt férjének első házasságából származott, ki tulajdonképpen sokkal ismerősebb, mint gondolnánk. 1610-ben Párnón (ma Parchovány, Terebostól nem messze északra, a kastélyt már lebontották, de szép halastava ma is megvan, akkor Csapy birtok volt) zajlott az esküvője Kendy István kancellárral, melyen Báthory Gábor is részt vett és Hidvégi Mikó Ferenc Emlékirata szavaival a fiatal menyecskére, akárcsak nemsokkal később Kornis Boldizsár feleségére, „szégyentelenül rátámadt és becsületüket a házasságtörés nem mindennapi gyanújával szennyezte be.”⁵¹ a. Kendy István Báthory Gábort először szamosújvári várába hívja vendégségbe, hogy megöltesse, majd a népművészetéről híres Székre. Az összeesküvésüket elárulták, nekik másokkal, mint Sennyei Pongráccal magyarországi birtokaikra kellett menekülniök. Menekülésük egyik következménye lett Forgách 1611. évi támadása, mialatt Kendy István Radu Serbán havasalföldi vajda mellett tevő-

kenykedett. (Báthory Gábor halála után Kendy is megözvegyülve a fejedelem Kővárban fogva tartott özvegyét, palocsai Horváth Annát vette feleségül.)

SZÉKELY GYÖRGY

Csapy Kristófnak lovával elszenvedett balesetét követő évben ormosdi és ke-vendi Székely Györgyöt találjuk Kállón a kapitányságban. Ez a család már Hunyadi János korában főrend volt, a kállói kapitány nagyapja, Székely Lukács pedig a tör-ténelemben Kapronca kapitányaként ismeretes. Nagy Iván Székely Györgyöt nem ismeri, csak jegyzetben adja meg a „Genealogia authentica” után a nevét. Családja rangjára utal irodalomtörténeti vonatkozású házassága is, 1591-ben vette feleségül az akkor 17 éves Perényi Zsófiát, Perényi István ugocsai főispán lányát, aki nem más, mint Balassi Bálint „Sófiája”. Ahogy a költő leírja, két évvel azelőtt csodálko-zott rá az anyja, Dobó Anna temetésén a feketébe öltözött gyermekleányra. Feleségül is szerette volna venni, csak a lányt nem adták hozzá. Egyik oka volt, hogy Len-gyelországba bújdosott.

1594-ben ecsedi Báthory István hadában harcolt Hatvan alatt Balassy Ferenc-cel, Pető Gergellyel.^{51. b.}

A vármegyei iratok csak 1595-ben említik úgy is mint Kálló kapitányát, s úgy is, mint aki Bogdányi Istvántól különböző Kálló körüli birtokokat elfoglalt.⁵² A fel-hozott vádhoz azonban semmi köze se lehetett, az ügy háttere is mindjárt világos lesz, ha tudjuk, hogy vicekapitányát Bogdányi Györgynek hívták.

Székely György rövidesen meghalt, szinte úgy tűnik, hogy csak meghalni jött ide. Zsófia azután Forgách János, majd harmadik házasságában Kollonich Szigfrid egri főkapitány felesége lett. Székely Mihály, a szatmári vár főkapitánya, Székely György öccse. Mihály vajda idejében Ungnád Dáviddal, Pezzen Bertalannal, mint császári biztosok igyekeztek eleget tenni hálátlan és viszontagságos megbízatásuknak.

(Folytatjuk.)